

A magyarság föltehetően kevesebb maradandó értéket teremtett, mint Európa három-négy nagy nemzete, de kulturális hagyománya elég gazdag ahhoz, hogy egyetlen személy aligha írhatja meg irodalmának történetét. Ha mégis vállalkozik erre a rendkívül nehéz föladatra, merészsége föltétlenül tiszteletre kötelez, s méltánytalanság lenne fölróni tudásának szükségszerű egyenetlenségét. Ezt a föltevést vettem kiindulópontnak, amidőn a kezdet kezdetén nem hibáztattam e könyv szerzőjét, hogy mindössze 90 lapot szentelt 1800 előtti irodalmunknak. Kézpénznek vettem, hogy előnye is lehet annak, ha egyetlen tudós készíti teljes magyar irodalomtörténetet, az eredeti értéktételek ugyanis különleges történeti szervezhetik az irodalmi események sorát. Bíráló megjegyzéseimet csakis az indokolhatja, hogy nem találom eredeti értékszempontokat ebben a könyvben.

Szigorúságom jogosságát enyhíthetné az a tény, hogy Czigány 1973 és 78 között készítette el munkáját. Mivel azonban olykor újabb adatok is előfordulnak a könyvben, fölvehető a kérdés, miért nem korszerűsítette szövegét a szerző, így például miért nem foglalkozott az 1970-es években föllépett prózáíró nemzedékkel, melynek munkássága nyomán némileg a múlt öröksége is átértékelődött. Általában véve megállapítható, hogy Czigány Lóránt kevésbé érzékeli, hogy a történelem mindig jelen és múlt kölcsönhatásának az eredménye. Előfordul, hogy nyílt kapukat döngöl, méltatlanul elhallgatottnak ítél szerzőket (például Cholnok Viktort vagy Birkás

Endrét), akik már kikerültek a feledés homályából, vagy a nemzetközi vonatkozások elhanyagolásáért korholja a magyar tudományt, holott ő maga sok pályatársánál kevesebb eszmei és művészeti irányt vesz tekintetbe – könyve olvasója nem sejtheti, hogy a sztoicizmusnak, Bergsonnak vagy akár a szecesszióknak is volt hatása a magyar kultúrára. Meglepő módon helyzeti előnyét sem használítja: szüksézáván szól a nyugati magyar irodalomról, inkább csak neveket közöl, mintsem törekvéseket jellemez vagy műveket taglal. Ha Márai tevékenységéről akar fogalmat alkotni magának a tájékozatlan olvasó, kevés újat fog találni ebben a könyvben ahhoz képest, amit Schöpflin állapított meg erről az íróról *A magyar irodalom a XX. században* (1937) című munkájában.

Az Oxford University Press hézagot akart pótolni ennek az irodalomtörténetnek a közreadásával. Sajnálatos, hogy az elkészült mű nem egészen felel meg a várakozásainknak, mert bizonyára sokáig kell majd várni, míg egy hasonlóan nagy tekintélyű kiadó ismét vállalkozik arra, hogy szerződést kössön olyan irodalom teljes fejlődésrajzáának elkészítésére, melyet nemzetközi méretekben alig ismernek, hiszen nyelvének viszonylagos elszigeteltsége miatt az olvasók túlnyomó többsége aligha képes eldönteni, mekkora értéket is képvisel egy létezőnek föltételezett világirodalom tágabb összefüggésrendszerében.

Szegedy-Maszák Mihály

MARIANNA D. BIRNBAUM: JANUS PANNONIUS

Poet and politician. Zagreb, 1981. 237 (3) l. (Opera Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium – Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Razreda za filologiju, Knjiga 56.)

Birnbaum Marianna angol nyelvű monográfiája elsőnek összegzi egy világnyelven a Janus Pannoniusra vonatkozó tudnivalókat. Az amerikaiában élő, magyar származású tudós az amerikai tudós társaságok New Yorkban székelő tanácsának segítségével, valamint a Los Angelesi Egyetem Középkori és Reneszánsz Kutató Központjának és a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiának támogatásával írta és adta ki könyvét. Maradékitalanul felhasználta mind a magyar mind a nemzetközi szakirodalom eredményeit; csak sajnálni lehet, hogy kézírata lezárása után jelent meg pl. Csapodi Csaba könyve a Janus Pannonius szöveghagyományról

és így ennek eredményeit már nem építhette be. A szerző rendkívül megfontoltan mérlegelt minden álláspontot, így könyve nagymértékben segíti a további kutatást és magyar részről a legnagyobb örömmel üdvözölhető.

A továbbiakban a két nagy részre és ezen belül tizenhat fejezetre tagolt könyvet előrehaladó sorrendben ismertetjük és ugyanígy tesszük meg kritikai megjegyzésünket is.

Az első nagy rész, amely a „Janus Itáliában” címet viseli (7–107. l.) első fejezetében Janus származásának és képmásának kérdését tárgyalja. Ami a származást illeti, tárgyilagosan és szenvedélytől mentesen ismerteti mind a magyar, mind

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézet
Könyvtár
Szeged, Eszterházy u. 2-6.
6722

a horvát álláspontot, kiemelten tárgyalva Tóth István elméletét. (Sajnos, Pais Dezső posztumusz vitacikkét már nem ismerheti.) Csak helyeselni lehet összegző megállapítását, amely szerint Janus főleg abban az értelemben magyar, hogy őt Vitéz a magyar humanizmus céljainak szolgálatában küldte tanulni Itáliába. Ami most már a Janus-ikonográfia sokat vitatott kérdését illeti, a padovai Eremitani freskóján felismerhető állítólagos Janus-portré azonosítása ellen az a legfőbb kifogása, hogy ha az elveszett kettős-portrén kívül Mantegna e képen is ábrázolta volna a fiatal magyart, erről a költő bizonyára megemlékezett volna a Mantegna dicsőítésére írott versben. A szerző úgy véli, hogy leginkább a pécsi kőfej hordozhatja Janus vonásait.

A második fejezet (21–36. l.) Guarino iskoláját ismerteti. Elveti Huszti nézetét, amely szerint Janus Vittorino da Feltre iskolájában nem vesztette volna el vallásos hitét; ellene veti, hogy hiszen Guarino is mélyen vallásos volt. Az újabb szakirodalom, elsősorban Werner Gundersheimer nyomán ismerteti Ferrara egykorú politikai és művelődéstörténetét. Úgy látja, hogy az áthághatatlan szakadék, amely végül is létrejött Janus a költő, és Janus a politikus között, csak akkor lehetett volna kisebb, ha Guarino iskolája nem tisztán filológiai jellegű. Janus azonosult az iskola individuál-humanista eszméivel, amelyek ellentétben álltak a velencei pragmatikusabb humanizmussal. Kiemeli, hogy Guarino tanítványai antik tanulmányaik során valóságos úgy érezhették, hogy saját korukat tanulmányozzák: ott élnek a „*jocus amoenus*”-ban, övék a viszsztatért aranykor! Végül úgy látja, hogy a költő nem V. László ferrarai látogatására írta az Eranemost.

A harmadik fejezet (37–52. l.) Janus korai epigrammaival foglalkozik. Áttekinti a Martialimitáció különböző változatait és jó néhány, Janus által megtámadott személyt azonosít (Pl. Basinio de Parma-t, valamint Philiticust, aki mögött valószínűleg Mario da Filetino lappang.) Birnbaum úgy látja, hogy Janusnak azok a versei a legszemélyesebbek, ott mondja a legfontosabbat önmagáról, ahol verseiről beszél. Utal a Juhász László által érintett verstani kérdésekre, de ezek eldöntését nem tartja feladatának.

A negyedik fejezet Janus tanulóársairól, elsősorban Galeottoról szól (53–67. l.). Eddigi tudásunkat gyarapítja, mikor például Roberto degli Orsi de Rimini alakjának rajzában azt is tudtukra adja, hogy ez a diák, akivel Janus Rómában majd újra találkozik, költő is volt.

Roberto Weiss nyomán bemutatja Guarino angol tanítványait; szellemes az a megállapítása, hogy Janus egymagában testesítette meg a Weiss által tipizált hallgatók tulajdonságait: hiszen latinul és görögül olyan jól megtanult, mint az olaszok; könyvtárat gyűjtött; fordított görögből latinra; magas egyházi méltóságra emelkedett és politikai tisztségeket töltött be. Galeotto figuráját jelentőségének megfelelően tárgyalja, kár hogy nem ismeri Mario Frezza 1950-ben kiadott Galeotto-életrajzát. Mindenesetre – Randall nyomán – helyesen látja Galeotto fő filozófiai műveinek jelentőségét és megkockáztatja azt a föltevést is, hogy – noha e művek Janus halála körül vagy azután jelentek csak meg – de a magyar barát már a hatvanas években is megismerhette később polémiát kiváltó fő eszméit. Itt kell megemlítenünk egy elírást: az 59. l-on „Marcello” áll Mario helyett; és egy tévedést: nem a Feronia-elégia volt az első műve Janusnak, mely már a XV. században megjelent nyomtatásban, hanem a Galeotto párbajáról szóló epigramma, a *De homine* című Galeotto műben. Még egy tévedést kell kiigazítanunk: a szerző még úgy tudja, hogy Galeotto Mátyás könyvtárát vezette, illetve fiának nevelője volt; ezt a régóta, könyvről könyvre hűződő állítást ma már nem tudjuk igazolni.

Igen érdekes még az a megfigyelés, hogy Janus meglehetősen elzárkózott szláv származású tanulóársaitól, és ennek az lehet az oka, hogy abban az időben a szlávok iránt növekvő bizalmatlanság nyilvánult meg Olaszországban. Sajnálatos viszont, hogy a Filello ellen írott invektiva Juhász-féle kiadását nem ismeri.

Az ötödik fejezet a tematika oldaláról veszi szemügyre Janus epigrammáit és elégiáit: az erotika, a természetszemlélet és a képzőművészet iránti viszony hármasságában (68–81. l.). Először is – nagyon helyesen – cáfolja azt a régi keletű föltételezést, hogy Janus az erotikus epigrammákat Jacopo Marcello olasz nyelvű verseiből fordította volna. Ez azért lehetetlen, mert hiszen azok – mint Janus Marcellusra vonatkozó célzásaiból tudjuk – petrarkisták voltak, Janus versei viszont obszcének. Szerelmi és obszcén költészet viszont más és más regiszteren helyezkedik el. Új adalékot ismerünk meg a „*cinædus*”-motívum hátteréhez: Antonio Tebaldeo ferrarai költő versét, amelyet ő „*Ad Ianum iuvenem pediconem et cinædum*” írt és címzettje minden valószínűség szerint a mi Janusunk. Nagyon érdekes az is, ahogyan a szerző elkülöníti a csoportból azt a kevés verset, amely föltehetőleg privát használatra íródott (pl. *De sua*

aetate, Ep. I. 332.) és így lehet önéletrajzi adalékot nyomozni benne, ellentétben azokkal a versekkel, amelyek nyilván közösségi használatra íródtak, és ezért a kamasz-diákközösség szóraztatása a fő motívumuk. A Huszti által perdöntőnek tekintett tanulások Janus szüzessége mellett (Battista Guarino, Bisticci) a szerző szerint azért lehetnek kétségesek, mert föltehetőleg apologetikus szándékkal írták őket arról a főpapról, akinek szüzessége éppen hogy kétséges volt. Ami a természethez való viszonyt illeti, megállapítja, hogy Janus érzéketlen „természet” és „művészet” iránt önmagukban. Csak az érdeklí, ami nyelvi, illetve ami nyelvbe emelhető bennük. Számára csak az él, ami toposz, ami konvencionális. Ez persze, mint mondja is, általános a korai reneszánsz költészetében és tulajdonképpen a késő antik költészetből származik. (Jól használítja itt Harold S. Wilson tanulmányát a reneszánsz természetszemléletről.) Összefoglalólag: sem a platóni, sem a virgiliusi, sem a homéroszi természetfogalmat nem használja: nála a természet teremtett, illetve a költő által újításteremtett. Az asztrológiát is ebből a szempontból használja és az egész nem áll össze nála koherens ideológiává. Ebben a keretben tárgyalja a költő ön-metaforáit (mandulafa, a saját természetétől roskadozó fa), a váradi búcsúversben is az Én és a Természet közötti párhuzamot emeli ki, és csupán a Feronia-versben lát spon-tán természetélményt. Janus abban az értelemben nem reneszánsz egyéniség, ahogyan ezt a gyakori közhely a középkorival szembeni természetérzékben ragadja meg. Ugyanígy hiányzik belőle a művészet iránti figyelem; ezt annak tulajdonítja, hogy Ferrara általában nem becsülte sokra a művészt, Leonello csak mesterembereknek tartotta őket, mert hiányzik belőlük az ingenium. Guarino iskolájából is hiányzott a vizuális művészetekre nevelés: Janus harmadrendű rétorokról is ír, de szót sem ejt Pisanelloról, aki pedig Guarino barátja volt. Birbaum Anthony Blunt nyomán hangsúlyozza, hogy a XV. században még voltak erős teoretikus megfontolások az ellen, hogy a festészetet és a szobrászatot az irodalom mellé emeljék, a művészetek közé. Janus föltehetőleg Alberti festészetéről írott értekezését sem ismerte, pedig az már circulált a humanista körökben. Ebből a szempontból elemzi a Mantegna-verset is, ezt a retorikusan megszerkesztett ekphrasist, amely szerint a kép halhatatlanságát a két ábrázolt költő biztosítja. A szerző a művészet iránti közönyt pillantja meg abban is, hogy Janus nem fordít-

tott gondot arra, hogy kéziratai díszesek legyenek, egy csillagászati torony kivételével nem tudunk építkezéséről, pécsi püspök korában a dóm restaurálását is elhanyagolta. Nem tudunk mecénási tevékenységéről, műkincsek helyett könyveket gyűjtött.

A hatodik fejezet (82–95. l.) az itáliai panegyricusokról szól. Az újabb szakirodalom felhasználásával ismerteti III. Frigyes látogatását, majd Anjou René alakját. Leszögezi, hogy a René dicsérő vers, amennyiben az Aragónia-melletti politikát támogatta, teljesen ellenkezett Hunyadi és Vitéz János politikájával. Ezt csak az magyarázza, hogy a verset Marcello rendelte, aki szeretett irodalmi és művészeti propagandát kifejteni René érdekében (ilyen volt pl. a Szent Móric életét ábrázoló képeskönyv). Mindenesetre ez lehetett az első alkalom, amikor Janus rá-döbbenhetett arra, hogy milyen bonyolult dolog a politika. Ami a Marcello-panegyricust illeti, ezzel kapcsolatban sokat megtudunk a velencei államférfi valóságos cselekedeteiről. Marcello számos sötét ügybe keveredett, pl. valószínűleg titkos állami megbízásból meg akarta gyilkoltatni Francesco Sforzát. Árulással is vádolták a második milánói háborúban, így Janus költeményének az lehetett a feladata, hogy segítsen helyreállítani egy gyanús politikus „public image”-jét. A műfaji modell Claudianus volt, a benne vázolt politikai elvek forrása pedig föltehetőleg Poggio Bracciolini. Hiszen Guarinoval való dialógusában ő képviseli a köztársasági elvet; Scipio így válhatott a velencei politika dicsőítésének kiindulópontjává. A műfaj ekkor még meglehetősen elasztikus, hiszen a panegyricus poétikáját majd csak Scaliger fogalmazza meg 1561-ben, korábban Menandros és Hermogenés retorikája volt az irányadó. Nagyon figyelemreméltó Bimbaumnak az a megállapítása, hogy a költemény erőteljesen elmozdul az eposz műfaja felé, leghosszabb része, a háború leírása ugyanis inkább eposzi mint retorikus. A költeményt nagyra becsüli mai szempontból is, mert hiszen ebben jelenik meg legszuggesztívabban az új reneszánsz emberkép és az ideális kormányzat leírása. Prófétiaknak tartja a nagy nyugati fölfedezések megjósolását; ez is bizonyította, hogy „Amerika” megtalálása mennyire a levegőben volt az egykorú Itáliában. Johan Norström nyomán alkalmazza a „nagy társadalom” terminus technicusát a reneszánsz aspirációkra. Ezzel kapcsolatban megállapíthatja, hogy Janus, aki igazi városlakóvá lett Itáliában, „joggal hitte magát az uralkodó szellemi elit tagjának, amely elit azt a

célt tűzte ki maga elé, hogy létrehozza azt az új »nagy társadalmat«, amelynek majd ő maga fog a vezetője lenni.” (90. l.) Ebből a velencei politikai eszményből következik Birnbaum szerint, hogy pár évvel később Janus a maga és Vitéz szerepét Mátyás mellett úgy akarta alakítani, mint a velencei tanácsé volt a dózse mellett. Ez ment is addig, amíg Mátyás fiatal volt és gyöngé, később pedig Janus már nem hajlott. Ebben az értelemben a Marcello-panegyricust érett és politikailag megfontolt karrier-indításnak és nem diákos szerepjátszásnak tartja a szerzőnő.

A hetedik fejezetben Janus és a vallás viszonyát boncolja (96–107. l.). Leszögezi, hogy Janus nézetei alapján egy nemzedékkel később eretneknek nyilvánították volna. Azt nehéz eldönteni, hogy a vallásnak az ignoranciával és a hipokrizissal való azonosítása csupán tökéletességig vitt szerepjátszás-e avagy valóságos meggyőződés. A „nemo religiosus et poeta est” értelmezésében Huszti korai nézetével egyezik: itt mindenféle vallás elutasításáról van szó. Nagyon érdekes, ahogyan e híres vers egy sorának („Si torto iuvat ambulare collo”) utóéletét nyomozza: valószínűsíti, hogy Rabelais híres és rejtélyes gúnyos kifejezése a szemforgatókra, a „tor-coul” és a „torty-colly” innen származik. Ha a lélek halhatatlanságát emlegeti, pl. Hunyadival kapcsolatban, Janus ott csak antik kliséet használ. Egyébként a halálról vallott tradicionális nézetek csak az anyja haláláról írott gyászversben szerepelnek: itt mintha anyja kedvéért egy perc-re kereszténnyé válna. Az antikok mellett ehhez a műfajhoz, a threnoszhoz Petrarcat is felhasználja, később pedig ő maga lesz minta Kochanowski számára. Kár, hogy a vers elemzésében a szerző nem használja fel az asztrológiával kapcsolatban Garin eredményeit. Különös jelentőséget tulajdonít a II. Pál pápa ellen írott verseknek. A szentév csúfolása lehetett még az itáliai folklór intellektualizálása, de a pápát támadó versek már egyéniek és jelzik Janus igazi szemleli helyzetét: nem tisztán pogány, nem is keresztény, hanem *világi*. Janusnak fiatalkorában nem volt szüksége a vallásra, később pedig nem talált el hozzá. (Ehhez II. Pius Kommentárjaiból idéz egy igen megvilágító részletet.)

A II. rész címe: Janus Magyarország-Horvátországban. (109–208. l.) A szokatlan kifejezés nem a legszerencsésebb és nyilván Janus bizonytalan származásának, illetve a könyv kiadási helyének tett engedelményt; azonban nem helyesíthető, hiszen a horvát királyság társországi státusát nem ilyen neologizmusokkal kell kife-

jezni. Általában, a földrajzi nevek írása meglehetősen következetlen. A pozsonyi egyetem székhelyét például a főszövegben Bratislava, a jegyzetben Pozsony néven emlegeti (115., 112. l.); a 135. l.-on Nyitra neve Nitra alakban szerepel, máshol azonban Csanád magyarosan áll; a 138. l.-on Braşov, de előbb Szörény olvasható: törekvése arra, hogy a mai, szomszéd országokbeli elnevezést tájékoztatósi pont gyanánt feltüntesse, általános zűrzavarhoz vezet a történelmi Magyarország helyneveinek írásában.

A nyolcadik fejezet a pécsi püspökségről és a vele kapcsolatos epigrammákról szól (111–123. l.). Meglehetősen hosszú fejtegetést szentel a váradi búcsúversnek. Úgy találja, a vers tér- és időbeli mozgását elemezve, hogy a költemény mintegy a holland tájképfestők világképét előlegezi: a dolgok mögött nincs isteni rend. A vers természetképe a Georgicával rokon, civilizációval átítatott. A Pécsen írott versek közül új értelmezést kínál a túl termékeny fára írott verssel kapcsolatban: a költő hátha arra a kegyvesztésre céloz, amelyre a II. Pál ellen írott epigramma miatt jutott. A költemény vége ezek szerint úgy értelmezendő mint segítségkérés olasz barátaihoz. Ennek megfelelően 1465–66-ra datálja a verset. A pécsi versekben általában azt a motívumot emeli ki, hogy Janus milyen elszigeteltségbe jutott Magyarországon: hiszen már Enea Silvio is panaszkodott Ausztriában, hogy keleten az uraknak többet ér a kutya és a ló, mint a költő. Így áll elő az a költői attitűd, amelyben a száműzött Ovidius hangját is tudja hasznosítani. Később viszont az ő elszigeteltség-motívuma hat Kochanowskira és Lampridius Cervinusra.

A kilencedik fejezet a Vitézzel és a Mátyással való kapcsolatot elemzi (124–143. l.) Itt mint a magyarországi fejezetekben, főlerősödik a könyv ismeretterjesztő szerepe: hiszen az angolul olvasó közönségnek elő kell adni a magyar viszonyokra vonatkozó tudnivalókat. Fölveti, hogy Mátyás valóban humanista volt-e vagy csak eszközül használta a humanizmust és a humanistákat? Úgy látja, hogy Janus is, akár csak Vitéz a pedagógus szerepét akarja játszani a királlyal szemben. Az 1458–70 között írott epigrammában ezért viszonylag kevés a dicséret, annál több viszont az októrtó részlet. Egyáltalán nem alkalmazott olyan mértékűen hízelgéseket, mint Martialis. Ha magasztalni kell, akkor is inkább az apát, Hunyadiat emeli fia fölé. Sőt még a baráttan enyelgő hangot is megengedi magának, amikor a király szerelmi kalandjáról beszél, amely késlelteti hadjáratát. (Ep.I.46.) Abban a

percben viszont, amikor Mátyás befolyásolhatatlan autokratává alakult, elveszített egy barátot és nyert helyette egy hivatalos költőt. Így írja Janus versét a diadalkocsit húzó szarvasról, majd eljut az orszlános versek teljes istenítéséig. Janus minél kevésbé elégedett Mátyás politikájával, annál inkább dicséri költészetében. Birnbaum ezt tartja a reneszánsz konvenció teljes elsajátításának, nem pedig a korábbi hangnemet! Husztival szemben, aki megmagyarázhatatlannak tartja ezeket az imperiális epigrammákat a későbbiek ismeretében, Birnbaum azt látja, hogy Janus szándéka e versekkel az, hogy elfedje valódi nézeteit. Sajnálatos, hogy a szerző nem ismeri Boronkai Iván Vitéz János-kiadását, illetve Vitéz-tanulmányát. Vitéz politikai megítélésének szerepében – nagyon helyesen – Mályusz Elemér követi.

A tizedik fejezet Janusnak a háborúkkal és a betegséggel vívódó verseiről szól (144–155. l.). Különösen figyelemre méltó a Mars istenhez békességért könyörgő vers elemzése; a hadisten itteni apokaliptikus képeben Birnbaum Mátyás vonásait véli fölismerni. Janus nagy vívmányának tartja azt, hogy betegsége fizikai tüneteit olyan pontosan írja le, mint a XIX. századig senki az irodalomban. A betegség elleni menedék: az álom. Az álom-képzettel kapcsolatban hosszan ismerteti az álom-allegóriák történetét a középkorban és a reneszánszban.

A tizenegyedik fejezet az olasz követséggel foglalkozik (156–164. l.). Birnbaum új hipotézist kínál arra a sokat vitatott rejtélyre, hogy miért változott meg Mátyás 1465 után. Elutasítja azt, hogy a pápa-ellenes epigrammák lettek volna a botrányokokozók. Szerinte valami fontos politikai kérdésben keresztezte Janus a király terveit. Lehetséges, hogy ellenezte a cseh-ellenes aspirációkat, vagy pedig arra beszélt rá a pápát, hogy a király akarata ellenére Vitézt tegye meg bíborossá.

A tizenkettedik fejezet Janus neoplatonizmusáról és asztrológiai nézeteiről szól (165–176. l.). Cáfolja Hak-ot, aki – mint sok reneszánsz-kutató – összetéveszti Janust Johannes Pannonius-sal, aki Ficino-hoz írott levelében pogánynak nevezte a firenzei filozófust, és így 1458-ból eredezteti Ficino ismeretségét. Felhívja a figyelmet arra, hogy szoros értelemben csak az „Ad animam suam” nevezhető teljesen neoplatonikus költeménynek, de még ennek a vége is teljes elentétben áll azzal a központi jelentőséggel, amelyet a neoplatonizmus tulajdonított az emberi léleknek. Janus használta tehát a neoplato-

nizmus szótárának egyes elemeit, de visszautasította annak lényegét. Birnbaum úgy gondolja, hogy Janus tulajdonképpen panteista volt – noha ez a fogalom még maga nem volt föltalálva. Janus hitt a világ nagy, mindent magában foglaló egységében, és a neoplatonizmusban is csak a panteista elemek vonzótták. Voltaképpen nem követett szoroson egyetlen filozófiát sem, hanem mesterségének, a költészetnek standard-jait kívánta új mezőre, így a filozófiára is kiterjeszteni. Birnbaum ezután azokat a verseket tárgyalja, amelyeknek asztrológiai vonatkozásai vannak; itt – elsősorban Nagy Zoltán nyomán – kiemeli a heliocentrikus szisztéma megsejtéseit. Elismerjük az ismeretterjesztő elem jogsútságát, mégis szóvá kell tennünk, hogy a 173. lapon található 13. jegyzet véleményünk szerint fölöslegesen és hiányosan ismerteti Zarathustra életét és jelentőségét.

A tizenharmadik fejezet a Mátyással való viszály elmélyüléséről, valamint Janus fordításairól szól (177–186. l.). Birnbaum úgy látja, hogy Janus a cseh hadjárat kezdetétől fogva passzív ellenállást gyakorol a királlyal szemben. 1469, a kudarcba fulladt bécsi tárgyalás után Vitéz és Janus egyre inkább meggyőződnek arról, hogy Mátyás Zsigmond szerepét akarja újra játszani. Birnbaum vitatkozik Karácsonyi Bélával, mert szerinte már 1465-től kell számolni Vitézék háttérbe szorításával. Hiszen Mátyás ebben az évben tette az első lépést a német-római császári korona megszerzésére, Janus pedig ebben az évben diszkreditálhatta Mátyás terveit a pápai udvarban. Az 1467. évi főnemesi felkelés után egyre inkább nyilvánvalóvá lett, hogy Mátyás csupán udvara kellékeiként alkalmazta a humanistákat, de nem osztotta álmaikat. Birnbaum szerint Mátyás politikája hosszú távon helytelen volt. Nyugati hadjáratai nem igazolhatók, hiszen Frigyes legyőzése után sem fordult a török ellen. Mikor a magyar történészek Mátyással kapcsolatos nézeteivel vitatkozik, Birnbaum meglehetősen lazán minősít egyes szerzőket. Bajcsy-Zsilinszky Endre nála egyszerűen burzsoá, Mályusz Elemér pedig marxista (194. l.).

A tizenötödik fejezet az összeesküvésről szól (198–204. l.). A szerző itt csomózza össze az eddigi szálakat, mikor Janus végleges szembefordulását minősíti. Úgy látja, hogy Janus menekülése egyáltalán nem az itáliai otiumot célozta, hanem beilleszkedett Kázmér azon terveibe, amelyekkel a Mátyás ellen fellépő trónkövetelő délen akarta újjáéleszteni az összeesküvést. Janus eszerint azért indult volna Velence felé,

hogy Mátyás ellen hangolja a velencei tanácsot. A harcot akarta tehát szervezni utolsó pillanataig, s ha nem Kázmér érdekében, akkor azért, hogy velencei és francia segítséggel az Anjoukat ültesse Mátyás helyébe. Ami Janus gyászversét illeti, azt ő másnak tulajdonítja, olyan valakinek, aki az összeesküvés ellen lehetett.

Az utolsó, tizenhatodik fejezet (205–208. l.) összegzi könyve legfőbb mondanivalóját. Úgy látja, hogy Janus sorsa nemcsak magyarországi viszonyokból fakad. Hans Baron nyomán hangsúlyozza, hogy a humanisták Itáliában is hasonló módon szorultak ki a politikai szerepből. Gyökértelenségükben csak kevesen tudtak a válás vigaszába menekülni. Janus legfőjebb csak agnosztikussá vált, aki hírnevet keresett és nem megváltást. Hitte azt, hogy ő követi az igazi, helyes politikai utat Európa és hazája döntő kérdésében. Vitézzel együtt végül is jól látták Mátyás politikáját és jóval később, Mátyás is kénytelen volt (a decretum maius kiadásával) – legalábbis belpolitikai vonatkozásban – visszatérni a Janusok által megjelölt útra. Végül néhány szót ejt még a Janus-kép utóéletéről; előbb

rebellisként élt tovább, majd antiklerikalizmusa nagy hatást gyakorol a reformációra. Legutoljára pedig, magyar és horvát fordításban egyaránt, két nemzet irodalmának vált integráns részévé.

Birnbaum Marianna könyve a külföldnek sikerrel mutatja be a magyar és horvát Januskutatás eredményeit, a magyar közönség számára pedig igen sok részletmegfigyeléssel gazdagítja Janus szellemi portréját, amikor a legújabb nemzetközi kutatások felhasználásával pontosabbá teszi a költő műveinek műfaj történeti és művelődéstörténeti hátterét. Dicséretes az a bátorság, amellyel a költő politikai nézeteit is koherens rendszerként felfogva szembeállítja egy hagyományos Mátyás-kép által meghatározott felfogással. Nyilván ez válhatja ki a legnagyobb vitát, de ennek folytatása nem az irodalomtörténetírás, hanem a történettudomány művelőire tartozik. Úgy gondolom, hogy a könyvet – kiegészítés és a magyar olvasó számára való bizonyos átdolgozás után – jó volna magyarul is olvasni.

Szörényi László

FENYŐ ISTVÁN: HAZA S EMBERISÉG

A magyar irodalom 1815–1830. Bp. 1983. Gondolat K. 323 l. (A magyar irodalom korszakai)

Fenyő István új könyve a Gondolat Kiadó *A magyar irodalom korszakai* című új vállalkozásának elsőként megjelenő darabja, mely a reformkor első szakaszának irodalomtörténeti monográfiája. Műfajából következően jelentőségét főként három szempontból kell hangsúlyoznunk: koncepciója, módszere, valamint irodalomtörténetírásunkban és irodalomtörténeti tudatunkban betöltött funkciója szerint.

Ha az irodalomtörténet fő feladatának az irodalmi folyamat történelmileg konkrét megragadását tekintjük, mely egyrészt az irodalmi műveket meghatározó irodalmi tudat tükrében, másrészt a folyamatot képező folytonosság és megszakítottság, a megőrződő és elhaló, illetve születő mozzanatok rendszerében közelíti meg és tárja fel a tárgyat választott jelenséget, alkotót, áramlatot vagy korszakot, akkor Fenyő István munkájának koncepcióját mindenekelőtt a korabeli műveltség egészére kiterjedő szemléletmód jellemzi. A korszak irodalma itt olyan művelődéstörténeti komplexumba ágyazódik, mely láthatóvá teszi az irodalom társadalomtörténetét. Így a könyvnek nem csupán horizontális szerkezete válik fontossá, mely a művek és

életművek láncolatát felrajzolja a kezdő- és végpont összevetésével a fejlődés mérlegének megvonására is alkalmat teremt, hanem vertikális szerkezete is, mely szemléletesen tükrözi az irodalmi élet, a művelődéstörténeti kontextus és a művek történelmi kapcsolatát.

A munka *horizontális szerkezetét*, tehát a koncepció időbeli kibontásának logikáját valójában párhuzamos metszetek sora alkotja. A társadalmi és politikai viszonyok felvázolása után a kor uralkodó eszméinek és stílusainak bemutatása következik, melynek során a szerző elsősorban saját korábbi kutatásainak eredményeire, az 1973-ban megjelent *Nemzet, nép – irodalom* című kötetének tanulmányaira, illetve az 1976-ban publikált *Az irodalom reszpublikájáért* című könyvének kritikátörténeti megállapításaira támaszkodhat. A korabeli irodalmi élet eseményeit tárgyaló fejezetbe ugyanígy épülnek bele az 1979-es *Magyarság és emberi egyetemesség* című könyv folyóirattörténeti tanulmányainak gondolatai. Ezután tömör *színház-történeti metszet* következik, mely Bayer József, Solt Andor és Kerényi Ferenc eredményeit felhasználva szemléletesen mutatja be a színháztörténeti funkcióit és a